

2021 - I

HOLLANDS Maandblad

Dorien de Wit
Philip Huff
Charlotte Goulmy
Emma Burns
Thomas Heerma van Voss
Emma van Hooff
Lodewijk Verduin
Alexander Rinnooy Kan
Johannes van der Sluis

HOLLANDS Maandblad

INHOUD NO. I – 2020

tweenezestigste jaargang • nummer 878
januari 2021

Opgericht in 1959 door K.L. Poll.

www.hollandsmaandblad.nl

Dorien de Wit – Deze maand

Philip Huff – Wat je losliet

Charlotte Goulmy – Carry van Bruggen

Emma Burns – Gedichten

Thomas Heerma van Voss – Het medicijn

Emma van Hooff – Gedichten

Lodewijk Verduin – ‘Een diep verlangen naar vreemde gronden’

Alexander Rinnooy Kan – Engeland

Johannes van der Sluis – Gedicht

Tekeningen Annelies Alewijnse

Auteurs in dit nummer

Colofon

Deze maand

Dorien de Wit

De verlossing komt in 2021 en ik ben ongeduldig. Met een vervroegde nieuwjaarsduik in de Noordzee heb ik 2020 voortijdig uitgezwaaid. Bovendien, wanneer je ontwaakt op 1 januari, in een wereld nog wazig van de vuurwerknevel, is het verkwikkende effect van een nieuw cijfer aan de jaartelling toevoegen, alweer gezakt. Dus waarom zou je wachten tot nieuwjaar?

Vanochtend, na een rondje over de rand van de krater van de Vesuvius, gevolgd door een bezoek aan Mount Fuji, dacht ik ook wel even de top van de Mount Everest aan te stippen. Het grijze rotslandschap trok schokkerig voorbij, elke muisklik een voetstap van zo'n drie meter. Met horten en stoten klom ik verder via Google Street View. Net vertrokken vanaf de laatste stop voor het basiskamp, stopte de blauwe lijn op de kaart. Alleen door stapsgewijs in te zoomen, kon ik dichterbij de piek komen, die met elke nadering korreliger werd, zodat langzaam de grens tussen wolk en berg vervaagde.

Afgelopen jaar bleef de berg onberoerd; vanwege de pandemie werd het klimseizoen afgesloten voordat het goed en wel was afgetrapt. Intussen blijkt de berg zo'n vier meter gegroeid, althans, op papier. In *The Guardian* las ik dat China en Nepal overeenstemming hebben bereikt over een nieuwe hoogte. Volgens een Chinese meting in 2005 lag de top op 8.844,42 meter, terwijl Nepal vertrouwde op eigen metingen uit 1954, die bepaalden dat de top hoger lag, namelijk op 8.848 meter. Na een expeditie door landmeters van beide kanten, werden ze het onlangs eens over de nieuwe hoogte: 8.848,86 meter. De landsgrens loopt als een streep over de bergtop, maar doordat beide landen de top op een andere hoogte plaatsten, was het onmogelijk te benoemen waar de grens lag. Ik probeer me er een voorstelling van te maken, die plek waar twee landen

elkaar ontmoeten in het luchtledige, en hoe de piek, wereldberoemd en platgetreden door talloze alpinisten, intussen aan menselijke meetinstrumenten ontglipt.

Ongemerkt een grens passeren vond ik als kind al ondenkbaar – zelfs tijdens het wekelijkse ritje heen en weer van Venlo naar de ijsbaan in Grefrath. Zodra we de grens naderden, strekten mijn broer, zus en ik vanaf de achterbank onze benen zo ver mogelijk uit om als eerste met een grote teen de grens over te steken. Het boeide niet dat van die grens niet meer te zien was dan een blauw bord met gele sterren: de oversteek was een plechtig moment.

Tussen het oude en nieuwe jaar loopt een scheiding die doet denken aan een grensovergang zonder verplaatsing. Het gaat niet over het gebied waarin je terechtkomt, waar niets lijkt veranderd; het is dat moment van een lijn overgaan, de stilte tussen twee seconden, de eerste stap in het ijskoude zeewater. Je stapt over de lijn en je wordt zelf – heel even – als nieuw.’

lees het nieuwe nummer

Wat je losliet

Philip Huff

Ze was twintig jaar ouder – twintig jaar en drie maanden – en getrouwd. En je wilde dat ze bij je was. Dat kon niet, want ze was getrouwd. Maar haar vrouw had een beroep met maatschappelijk aanzien waarvoor ze lange dagen maakte en vaak in een andere stad bleef slapen. In de uren die vrijkwamen, uren waarin werd verondersteld dat zij sliep, leefden jullie een leven buiten de gewone tijd – avondeten om tien uur, gesprekken die doorgingen tot vijf uur in de nacht, het ontbijt als lunch.

Je weet niet precies waar ze werd geboren, in welk ziekenhuis, noch in welke plaats, wel in welk jaar: 1962. Het jaar dat platenlabel EMI de eerste single van The Beatles uitbrengt en dat Gerrit Achterberg, Yves Klein, Herman Hesse, Karen Blixen en Marilyn Monroe overlijden. Een jaar dus dat, wellicht meer nog dan omliggende concurrenten, aanspraak maakt op de titel van het jaar met de grootste omwentelingen – het einde van de mythe van het mannelijke genie, van het beeld van de Europese, verlichte koloniaal en het idee van de Amerikaanse onschuld – ook in jouw leven dus, door haar geboorte.

Haar vader had laat kinderen gekregen. Haar moeder overleed toen ze zeven was. Wat ze nog van haar wist, hield het midden tussen droom en herinnering, waarschijnlijk meer gebaseerd op foto's dan op haar geheugen. Dat kon haar niet schelen, zei ze: ze had in ieder geval een beeld. Haar vader hertrouwde, met een jongere vrouw, natuurlijk. Ze scheelden meer dan twintig jaar.

Ze lieten haar moeder, een groot Multatuli-bewonderaar, cremeren en strooiden de as uit in de duinen. Ze betreurde het, zei ze, dat ze geen duidelijk ceremoniële plek had om haar moeder te bezoeken. Voor het eerst begreep je die andere functie van begraafplaatsen: rustige plekken

met herkenbare graven, waar enkel mensen kwamen om te bezoeken en herdenken – niet om uit te waaien of te zoenen.

Dat was de eerste noch de laatste keer dat je van haar zou leren. Haar zinnen als aforismen, je schreef ze stiekem op bonnetjes, soms vind je er een terug in een boek; een rekening die eerst dienstdeed als notitieblaadje en eindigde als boekenlegger. *Als je denkt dat alles al is gezegd, heb je de hoop op vooruitgang opgegeven. En: Sommige mensen breken, maar door de kieren schijnt licht naar binnen.*

Ze groeide op in Aerdenhout. Je zag een foto van haar tijdens een wandeling in de duinen, een spijkerbroek met strakke pijpen en een wit t-shirt met een leren jasje erover – er zullen altijd twintigjarigen zijn, de leeftijd zelf is tijdloos; het is de mode, van kleding en van opvattingen, die twintigjarigen dateert. Ze keek recht in de camera, zittend op een steen of een paaltje, een glimlach waarin gelijke delen verwelcoming en ‘kom maar op’ waren vermengd; aan de ene kant warmte en wijsheid, aan de andere kant naïviteit en honger. Het was een doodgewone foto en zoals de meeste doodgewone foto’s verhelderde hij een leven: dit was iemand die het licht anders ontving. De foto verraadde ook een leven vol privileges, van kennis over paarden en eilanden in de Egeïsche Zee. Van de geur van zonlicht op parketvloeren, zomers in de Vogezen en winters ‘op de berg’, van restaurants met vaste tafels, maitre d’s die trots en teder flessen rode wijn presenteren, als waren het hun eerstgeborenen – en haar als twaalfjarig meisje al toelachten als een vrouw van de wereld.

Ze vertelde over haar jeugd, dat deel van het leven dat we niet kunnen vormgeven, dat we slechts kunnen ondergaan – over rijlessen in een bak naast een oude boerderij buiten het dorp, de staldeuren lager dan je zou verwachten, de lucht zwaar met de geur van stro en hooi en paardenvijg, stoffig glas, vies als een leeg glas melk, schaars licht op de gestorte vloer. En danslessen op het loslatende visgraatmotief van de balzaal van een oud hotel in de duinen, nu lang geleden afgebroken.

In het donker fietste ze naar huis onder een gigantische maan die overal scheen, op het duinzand, op de daken, op het schelpenpad. Je

zag haar voor je en dacht: haar jeugd kende warmte, rust, veiligheid, een vuur dat in haar buik begon en nooit meer uit zou gaan. Elke in- en uitademing wakkerde het aan.

Verdriet had haar nog sterker gemaakt. Warmer. Zachter. *Natuurlijk is het mijn schuld/ als het licht daar niet is/ waar ik ben.* Ze las de regels in een boek op school en schreef ze op het behang naast haar bed, in haar dagboek, achter in schoolschriften. Ze miste een stukje van een voortand, omdat ze op haar zeventiende van een trap was gevallen toen ze een nachtvlinder uit een lamp in het voorportaal wilde bevrijden.

Haar vader was van adel, de derde lichterling, die van Willem I, die er 'zelf om had moeten vragen' – dat stak hem. Ze had daar niets mee, zei ze, maar ze droeg wel de zegelring van haar grootvader. Haar vader had een leven van publieke dienst geleid, het salaris aangevuld met het rendement van het familiekapitaal, van het huis in Aerdenhout, een appartement op de Leidsegracht, een oude boerderij in de Vogezen. Zelf had ze een huis in de Kerkstraat en een woonboot op de Vinkeveense plassen. Ze leerde van haar vader sober te leven, maar tegelijk te besparen op eten noch behuizing. Ze was zich bewust van haar privileges, begreep als geen ander wat delen betekende: *Als het niet veilig is voor een iemand, is het niet veilig voor wie dan ook.* Ze muntte dat vermoede cliché opnieuw, tot het blonk, door wie ze was en hoe ze gedroeg, ten overstaan van museumdirecteuren en winkelbedienden.

Ze ging studeren (kunstgeschiedenis), omdat dat hoorde, omdat een studie belangrijk was – al wist je dat pas achteraf, zei ze: 'Pas als je bent aangekomen, weet je waarom je kwam.' Wellicht kwam de zegelring van pas tijdens haar werk als conservator. Indrukwekkender was de groene rivierdelta van aderen op haar handen, de lange, elegante vingers die de pianolessen verrieden die ze tot ver in haar tienerjaren had gevolgd. Ze speelde Schubert en Beethoven, op de staande piano op de woonark, luisterde naar de uitvoeringen van Argerich.

Je weet dat, omdat ze die muziek voor je speelde, terwijl je op het vloerkleed in haar appartement lag of een studieboek doorploegde aan

de eettafel van de woonboot. Soms nam ze een stukje op met haar telefoon en stuurde je het fragment. Rustgevend als regen op het dak terwijl je in bed ligt, zacht prevelend als een tuin in de regen. Je luis-terde het 's nachts in je hoogslaper, bovenaan de oude trap die kraakte in de muur, tussen het stinkende koudvuur van ongewassen lakens. Die telefoon ben je kwijtgeraakt, maar onverminderd helder hoor je de klanken; de echo van de tijd maakt ze alleen maar indringender, als stenen die in een waterput worden gegooid en de diepte laten horen.

Je groeide. Als een blad.

Alle details – niet abstract, maar fysiek, als littekens en spullen – die je een leven lang meedraagt, nee, meer nog: die je leven bepalen! De zegelring van haar grootvader, het horloge van haar vader – al zou zij zeggen dat niet de spullen maar de verbindingen met mensen je sturen. Jij zou zeggen: die spullen verbeelden die verbindingen. Wellicht zou je niet moeten zeggen dat al die details je leven volledig bepalen. Dat is wat overdreven. Al wordt de grootte van die overdrijving vaak ook weer overdreven.

In het koude zwart van de nacht, de sterren als kerstlampjes in de hemel gehangen, liep je van de sociëteit naar haar huis, naar haar warme lichaam, haar warme bed. Je herinnert je gesprekken waarin jullie je allebei even leergierig en enthousiast als kinderen uitdrukten, de wereld *met* woorden verkenden en *zonder*: je herinnert je haar lijf, jouw lijf, haar ledematen, jouw benen en armen die trilden, rilden en schokten. Je herinnert je haar alarmklok die dwingend blaatte. Je herinnert je 's ochtends vroeg bij haar de deur uit lopen, met het fluiten van de vogels en de lage zon op een kant van je gezicht. Je denkt aan de uren daarvoor, de uren van de nacht, van het duister, de uren buiten de normale uren, waarin elk gedeelte van jullie lichaam met elkaar in communicatie is geweest, haar ogen in concentratie nauw samengeknepen, haar gezicht gespannen dan weer ontspannen – en in je buik tuimelen dolfijnen.

‘Ik probeer niet te veel te denken over hoe je zogenaamd hoort te zijn,’ zei ze, ‘als man of als vrouw, als ouder of als kind. Daardoor onderdruk je jezelf. Of je voelt jezelf juist verheven, en dan zit je evengoed gevangen, zij het iets comfortabeler.’

Je herinnert je het licht van zomerse dagen aan het water, ochtenden – zonder alarmklokdruk – die middagen werden, het zonlicht achter de witte gordijnen, steeds intenser, een licht dat de wereld ontvouwde, tastbaar maakte: haar gestikte schoenen op de vloer, haar lichte kleding in een hoopje op de grond naast het bad. Een witte kuip, vrijstaand, in de kamer, tussen de ramen en het bed. Je herinnert je de glanzende pagina’s van je studieboeken, een glas water met de afdruk van lippen, haar gouden poederdoos, de borstel met haar blonde haren; al die beelden, geschenken; al die gevoelens, overweldigend. Je herinnert je – opnieuw! – ’s avonds naar haar huis lopen, door verlaten, donkere straten, en dit gevoel: niemand die dit weet en niemand die dit ziet! Je had haar beloofd, *gezworen*, het aan niemand te vertellen. Niet aan je zus, niet aan je vrienden, aan niemand.

Je denkt – nu – dat dat niet verstandig was.

Maar wat het opleverde! Een hoofd vol herinneringen die je eindeloos kan herhalen, als een lijst van geliefde liedjes op *repeat*: haar haar als een slaperige, gouden storm op haar kussen, haar tanden die glommen als ijsklontjes. *Je bent sterk, jij.*

Je hebt geen spullen van haar. Ze gaf je een boek over Debussy dat je bij een verhuizing bent kwijtgeraakt (hoe in godsnaam?), het verzamelde werk van Steve Reich voor ECM, dat iemand tijdens een huisfeestje van je kamer jatte. Voor iemand die in de wereld van de beeldende kunst bewoog, was ze veel bezig met muziek en architectuur, ze sprak nooit over Ai Weiwei, Anish Kapoor, Mary Cassatt of Artemisia Gentileschi. Je begon er zelf over te lezen. Nu weet je zeker dat je haar meer had moeten vragen. Ze had je alles over kunst kunnen vertellen. Sterker, nadat je vertelde over de overzichtstentoonstelling van Beuys, die je in Düsseldorf had bezocht, vertelde ze over zijn zelfmythologisering, trok een boek over hem uit de kast. Ze vertelde over het recht van kunste-

naars om de geschiedenis van hun eigen levens te herschrijven, over de noodzaak van jezelf scheppen. Niet uit romantische of mythologiserende overwegingen, maar uit functioneel oogpunt: om te laten zien dat kunst het leven net zo transformeert en hervormt als het geloof, de economie en de wetenschap. ‘Hou maar,’ zei ze nadat je de laatste bladzijde omsloeg.

‘Echt?’

Ze knikte.

En je vergat het boek mee te nemen, uiteraard.

Je zag haar elke week ook twee keer overdag, tussen haar werk en jouw colleges door. Ze nam jouw agenda net zo serieus als de hare, ook je corpsgerelateerde activiteiten. Je was student, zei ze, je moest bezig zijn met jezelf en al die andere functionerende narcisten, alcoholisten en uitvreter. Je was te bang haar te zeggen dat je haar elke dag van de week wilde zien. Ze zou een leven voor jou moeten beëindigen.

Nu denk je: dat is geen manier om een leven te beginnen.

Je ontmoette haar in de zomer voor je bestuursjaar, toen Willem en jij bedienden op een of andere borrel ergens in een binnentuin van een grachtenpand. Je zag haar aan de overkant van de vijver en je blik keerde telkens naar haar terug.

‘Kijk je niet té opvallend?’ zei Willem, met een schalkse glimlach.

Je liep de donkere keuken in, moest wennen aan de duisternis, en keerde daarna met een vol dienblad terug naar de zonnige tuin. Mensen praatten, je kreeg wat losse zinnen mee, flarden die op zichzelf een geheel vormden: ‘Dan gaan we toch van driehonderd naar zeshonderd k, wat kan ons het schelen?’ Je keek telkens haar kant op en toen, ineens, keek ze ook jouw kant op. Een gedeelde blik volgde die je moest opgeven: ‘Jongeman, heb je ook spa rood?’

Ze grijnsde, later, toen je haar dat vertelde en de oude man een nog bekaktere stem gaf dan je eigen: ‘*Jongeman...*’

Je ziet de beelden van haar andere leven, in Amsterdam, openingen in het Rijksmuseum, het Van Gogh, het Stedelijk – een gehaast sigaretje onder het hoge dak. Als je als Nederlander wereldberoemd wil worden, zei ze, dan moet je iets doen zonder taal. Fotografie, design, voetbal. ‘Wat dat betreft heb je pech met je roeping.’ Ze zei het zonder enige ironie.

Ze had het eens over de projectie van een zelf op de toekomst, van de kant die een leven op moest – van de aspiratie van de beginnend kunstenaar om *nu* de werkende kunstenaar te worden die hij *straks* wilde zijn, zelfs als die beginneling geen idee had wat het betekende om te werken in de kunstwereld. Wat moest je anders?

Ze was vaak in New York, Berlijn, Basel, Mexico-Stad. Je zag haar met evenveel gemak over eeuwenoude bruggen lopen als een taxi aanhouden op 42nd Street; zo’n vrouw met een lichtkrans als haar (het zonlicht in haar haar, dat beeld komt vaak terug) wanneer ze uitstapt voor het huis van Luis Barragán. Ze was zich bewust van het geweld van al dat vliegen; ze had geen auto, at vlees noch vis, liep lichtjaren voor op de rest van het land. Ze vertelde over het bewustzijn van de octopus. Een middag per week deed ze in een revalidatiecentrum op de Overtoom vrijwilligerswerk. Het was niet genoeg, zei ze, maar in ieder geval iets. Ook dat snapte je door haar, de keuzes die je kan maken, dat je kan stemmen met je handen en voeten: *wat* je koopt, en *waar*, en dat dat niet alles is, maar tenminste iets. *Bewustzijn van de complexiteit van goedheid maakt je geen hypocriet.*

Je hielp haar in haar jas aan de voorkant van het grachtenpand. Jullie praatten wat. Dat wil zeggen: zij stelde vragen. Je keek haar in haar ogen, als een vogel zocht je blik die boom om in te landen – telkens weer. Om haar lippen lag een lach. Toen vroeg ze je of je haar nog een keer zou willen zien. Je knikte, wist niet wat je verder moest zeggen en de stilte groeide, tot die zo overweldigend was dat je dacht te hebben gefaald. Toen zei ze ‘Leuk’ en gaf je haar kaartje.

Je had haar trouwring gezien. De foute aanname was dat ze met een man was getrouwd, de fout was te denken dat dat enkel voor haar en haar wederhelft een probleem zou zijn. Ze was lichamelijk niet trouw aan haar echtgenote, maar hun huwelijk altijd loyaal.

Ze vertelde veel over zichzelf, ja, maar altijd – *altijd* – vroeg ze je nog meer. Over je hart ('je hart!'), over 'het organogram' van je familie. En je vertelde haar alles. Liefde, leerde je, was een daad van openheid, van transparantie. Ruimte voor jezelf betekende ruimte voor de ander, duidelijkheid voor de ander betekende duidelijkheid voor jezelf. *Het menselijk hart moet leren om liefde te ontvangen. Na een bepaalde leeftijd ben je daar zelf verantwoordelijk voor.*

'Ik ben verloofd geweest,' vertelde ze. 'Een architect. Hij zal nu wel getrouwd zijn, met kinderen. Woont waarschijnlijk in een vrijstaand huis in het oosten. Het was altijd zijn droom, een eigen woning met een houtkachel, geen burens in zicht.'

'Hebben jullie geen contact meer?'

Ze glimlachte. 'Nee. Dat kan niet, soms. Dat leer je nog wel. Niet omdat er dingen zijn gezegd of gedaan die niet kunnen worden teruggenomen, maar omdat het te pijnlijk is, soms, om te zien wat je hebt moeten loslaten. Dat het wel verstandig was, maar ook verdrietig.'

Dan, de beelden die het langst blijven hangen, elke keer even onschuldig als een pasgeboren kalf, glimmend in het vlies. De woonark, haar lichaam is een bron van warmte: een haard in de winter, een binnenzon in de zomer. Ze draagt je t-shirt – ze heeft het vannacht blijkbaar aangetrokken – en heeft een blauw oog, een racefiets die naar beneden is gekomen. Ze opent haar ogen en ziet dat je naar haar kijkt. Haar oorschelp, met adertjes als de nerven van een blad.

'En?' vraagt ze. 'Is mijn blauwe oog nog steeds prachtig?' Ze praat in haar kussen.

Je knikt. ‘Als dat kan en mag... ik word er zelfs geil van. Is dat raar? Als dat zo is, dan laat ik het bij mijn knik en heb ik verder niets gezegd.’

‘Niet raar. Niks is raar. Iets is misschien gewent – of ongewent – of strafbaar.’ Ze glimlacht en draait zich om. ‘Maar dit blauwe oog deed verdomd veel pijn, dus...’

‘Komen we bij jouw grenzen aan,’ zeg je. (Ze sprak vaak over ‘grenzen’, zei dat ze alles met je wilde proberen. *Paden ontstaan waar je wandelt, niet waar de pijlen heen wijzen.*)

Ze grijpt met haar hand naar je kruis. Ze lacht. ‘Ik dacht meer: dus ik zal niet snel weer een fiets op mijn gezicht laten vallen.’

Ze pakt nu je harde pik vast, haar vingers stevig om de schacht. Laat je iets los. ‘Zo.’

Je legt je vingers tegen haar buik. ‘Ik vind je blauwe plek indrukwekkend.’

Ze brengt haar hand omhoog, spuugt erin en brengt hem weer omlaag. ‘Indrukwekkend vind ik dat je me vier keer achter elkaar laat klaarkomen. Het is een soort toverkunst. Of bezwering.’

Je gladde pik groeit nog groter in haar hand. Er is niets buiten dit bed, buiten dit gedeelde bewustzijn.

‘Hoe voelt onze seks voor jou?’ vraag je.

‘Eerlijk,’ zegt ze.

Je glimlacht. ‘Je bent zo nat.’

‘Ik weet het. Het is gênant.’

‘Nee. Niet. Het is eerlijk, dus.’

‘Ik kan je niet vertellen hoe sexy dit is. Ik zou willen dat je me vastbond. Aan dit bed. Aan mijn enkels en polsen.’

‘*Fuck.*’ Je stem klinkt zacht.

‘Of aan zo’n kruis. Zou je dat eens willen proberen?’

‘Lijkt je dat wat?’

‘Ja.’

‘Waarom?’

‘Ik zou weerloos zijn.’ Ze smeert het voorvocht van je eikel uit over de schacht. ‘Helemaal van jou. Zou de IKEA ze verkopen?’

Je moet lachen. Je gladde eikel schiet tussen haar vingers vandaan. ‘Ik vind je fantastisch,’ zeg je dan, en je beweegt iets te wild naar haar toe om haar lippen te zoenen. ‘Ik weet dat je dat een stom woord vindt, sorry, maar ik vind het. Alles met jou is – het is zo cliché, maar alles is meteen – vertrouwd.’ Je kust de licht gerimpelde huid boven haar borsten, waar haar hart onder slaat. Haar huid, de geur van haar haar, het katoenen licht; het maakt je duizelig, alsof je gaat flauwvallen – maar het zet niet door, het rekt zichzelf op als kauwgom.

‘Ja.’ Ze kijkt je aan met ogen die glimmen als een waterspiegel.

Je maakt een instemmend geluid, diep in je keel. ‘Ja.’

Je herinnert je de ochtenden dat je wakker werd omdat iemand op je borstkas zat en de sloop kraakte door het donderen van de bloedstroom in je oren. Je herinnert je de nachten met een hart van slag, zoals een ongelijkvormige steen van een helling rolt, onregelmatig stuitend, springend.

Dat ze zo lief voor je was! dat ze meeging naar het ziekenhuis, omdat je je zus niets meer wilde vertellen en je broertje niet wilde belasten. Omdat Willem, hoe lief hij ook was, je hand niet vasthield.

‘Waarom doe je dit?’ vroeg je haar eens toen ze aan je bed zat op de eerste harthulp, midden in de nacht.

‘Omdat ik het wil.’

Je wilde zeggen: ik hou van jou. Maar je was bang alles gecompliceerder te maken, haar weg te jagen. Je hebt het vermoeden dat ze dat wist, dat ze dat voelde – de liefde én de angst. Het is merkwaardig, dat het belangrijkste vaak onuitgesproken blijft. Je had het moeten zeggen. Je zegt het nu: ‘H., ik hou van jou. Ik had het met jou willen proberen.’

Haar vrouw had gesolliciteerd op een functie in het buitenland, die ze ging krijgen. Ze vertelde het in de trein terug naar Amsterdam, nadat

jullie samen vijf dagen in Berlijn waren geweest; de uitgediepte ring van de s-Bahn rond de stad, het hoge onkruid tussen de opgehoopte, wit-uitgedroogde kiezels; de brede wegen van West en het lege grasveld van Tempelhof in Oost. Het Museum Berggruen, zalen met de stilte van een bibliotheek, maar de impact van de slagen uit de sportschool, een standbeeld van Giacometti bij binnenkomst – de lijnen van een mens.

Het perron was leeg, het hele station oogde verlaten: de ruimte onder de hoge overkappingen vulde zich met zacht geplukt herfstlicht en de hoge echo van mechanische klanken. Je weekendtas hing over je schouder. Ringmussen pikten in een weggegooid frietje naast de stationstrap.

Het was voor jullie beiden ongemakkelijk. Voor jou, omdat je niet wist of jullie nu voorgoed afscheid namen, voor haar – weet je nu – omdat zij dat wel wist.

‘Dit kon niet veel langer duren,’ zei ze.

Je knikte.

‘Je bent lief.’ En toen: ‘Je moet huilen.’

Je knikte weer, haalde je neus op. ‘Van mij mag het nog twintig jaar duren,’ zei je. Het simpele gegeven vernietigde je bijna: ze vertrok. Van deze plek. Uit dit moment en uit jouw leven.

‘Missen is een vorm van houden van,’ zei ze, ‘van vasthouden wat je anders denkt te verliezen. Maar als je het loslaat, zul je zien dat je het niet kwijt bent. Er komen weer anderen, dat beloof ik je.’ Ze zweeg. Met haar gezicht vol geheimen. ‘Ik hou van jou.’

Het was de enige keer dat ze het zo zei en het voelde als een opening, maar je durfde er niet doorheen te stappen. Je was toch nog te bang je iets in te beelden. Ze keek je aan, haar ogen als zoeklampen, die naar binnen schenen en alles zagen. De mensen bewogen om jullie heen. Ze zette haar zonnebril op. Je had het gevoel dat ze nu zonder jou deze scène uit een toneelstuk uitspeelde, en niet tijdens een of andere repetitie, nee, dit was de première, en in het leven was er van alles maar één première – maar je wist niet wat je tekst was, je wist niet wat je moest doen nu je je teken had gemist: zij moest het doen, zij moest je leiden.

Net als de eerste keer, die middag dat jullie elkaar hadden ontmoet. Maar ze zei niks.

Jullie liepen door de tunnel van het station: het witte licht, de sfeer van een ziekenhuis.

Op het plein voor het station keek je haar na. Ze sloot aan bij de mensen die in de richting van het Damrak liepen. In het zachte namiddaglicht van de stad. Toen ze tegenover het Victoria Hotel de straat overstak, meende je te zien dat ze een hand achter haar zonnebril bracht.

Als je daar nu aan terugdenkt, voel je een lichte pijscheut in je borst, gevolgd door een tinteling, zoals een litteken in de winter kan opvlammen.

Maar de wond is geheeld en de les is geleerd.

Dat zij bij jou binnenging – en in jou was en in jou bewoog. *Je proefde haar liefde.* Jullie lichamen waren nat en glad en je wist soms niet meer waar je haar moest vastpakken. Ze zei dat ze van je hield en vloog toen naar het Westen, de zon in.

Ze belde nog één keer en zei dat ze je miste, en dat ze hoopte dat je van je leven ging proberen te maken wat je ervan wilde proberen te maken. Of je verzon dat ze belde, maar het was wel écht haar stem die je hoorde in je hoofd – en zo vond je daar in ieder geval wat je zocht, haar warmte, haar wijsheid.

Soms kijk je naar foto's van haar leven in Amerika. Ze woont net buiten Washington D.C. Haar vrouw werkt op de ambassade. Ze hebben een tweejarige tweeling, een houten speelhuisje in de achtertuin en een geelblonde hond.

lees het nieuwe nummer

Carry van Bruggen

De andere vlam van Renate Rubinstein

Charlotte Goulmy

Renate Rubinstein viert haar derde verjaardag in Berlijn als Carry van Bruggen op haar eenenvijftigste sterft in 1932. Wat hebben een Duitssprekende peuter en een depressieve Nederlandse middelbare vrouw op dat moment met elkaar gemeen? Dan nog niets, maar later: onnoembaar veel.

De eerste keer dat Renate, voor zover ik weet, de naam van Carry van Bruggen laat vallen, gebeurt dat heel terloops in een column uit maart 1969.¹ Niets doet vermoeden dat ze dan al jaren een grote bewondering koestert voor Carry.

Zes jaar eerder, in juni 1963, had ze aan haar uitgever Geert van Oorschot gevraagd of hij wellicht 'iets zou voelen voor een biografie of kritische studie' van haar werk. Graag zou Renate zoiets schrijven, omdat ze zich zeer tot Carry 'aangetrokken voelt en door haar werk meestal geboeid is' en daarnaast is Van Bruggen 'een verwaarloosde figuur in onze letteren en ik heb de indruk dat er nu weer veel belangstelling voor haar is'.² Onmiddellijk is Van Oorschot enthousiast, wat hij haar per kerende post te kennen geeft. Renate kreeg, één dag na haar voorstel, de schriftelijke zegen van haar uitgever: 'Natuurlijk voel ik voor je plan'.³

Dat de post toen zo snel werkte, is niet het grootste wonder, evenmin het vlotte contact tussen schrijver en uitgever – 'Beste Geert' en 'Lieve Renate' is dan tekenend voor hun verhouding –, wat vooral miraculeus is te noemen, is dat Renate zich zo hard maakte voor een vrouw. Ze had weinig op met vrouwen. Met moeite tolereerde ze een paar echtgenotes van vrienden en verder waren de enige vrouwen buiten de familie waar-

voor ze affectie toonde Anna en Mary Noordanus, de buurvrouwen die haar door de oorlog hadden geholpen.

Wanneer Renate aan Van Oorschot de Van Bruggen-biografie voorstelt, weet ze niet dat een jaar eerder al een proefschrift is verschenen met een biografische strekking.⁴ Van Oorschot is daar evenmin van op de hoogte en vraagt in 1965 aan Renate hoe het eigenlijk gaat met het boekje. Renate antwoordt: ‘Een boekje, – dat zit er nog niet in. De hele joodse kwestie blijft mij bezighouden, maar ik moet daar eerst nog veel over lezen.’⁵

Daarna komt de klad enigszins in de verstandhouding, de toon van hun brieven verandert. Van Oorschot wil kopij voor *Tirade*, Renate wil kopij voor *Avenue Littéraire*, wat resulteert in gekissebis, gehakketak en boos gezeur over en weer. Van Oorschot delft steeds het onderspit, Renate is steeds directief verontwaardigd. Zo probeert ze een bijdrage van Karel van het Reve aan *Tirade* te herplaatsen in *Avenue Littéraire*, omdat dat verhaal ‘veel te goed [is] voor zo’n klein publiek’. Ze vraagt Van het Reve heel luchtigjes om Van Oorschot, wanneer hij die ‘toeval-lijk ziet’, om goedkeuring daarvoor te vragen. ‘Zijn blad zal niet onge- noemd blijven,’ voegt ze er ruimhartig aan toe.⁶

Elf jaar na het initiële voorstel van Renate heeft Van Oorschot in 1974 de euvele moed haar te vragen hoe het gaat met de Van Bruggen-biografie.⁷ (Daar kan je koddig over doen, ware het niet dat Renate het zelf al dertig zonder biografie moet stellen: elf jaar is peanuts.) Renate reageert gepikeerd:

Ik was nooit van plan een biografie van Carry van Bruggen te schrij- ven, maar had de opdracht tot het schrijven van een essay over haar gekregen. Dat heb ik niet gedaan. Er is een biografie. *Carry van Bruggen. Haar leven en literair werk*, door Dr. M.A. Jacobs. Een Vlaamse, zeer katholieke dame, wier interpretatie niet de mijne zou zijn, maar ze heeft geloof ik wel alle beschikbare bronnen gebruikt en het is een nuttig boek.⁸

Oftewel, Renate beroept zich op de niet al te relevante misvatting over het beoogde genre (immers, ze schreef geen biografie én geen essay) en schuift vervolgens het werk van een ander naar voren, een proefschrift dat ze nog wel even afdoet als louter een ‘nuttig boek’.

Van Oorschoot toont engelengeduld. Hij schrijft Renate een paar weken later dat hij dat boek van Jacobs helemaal niet goed vindt en het betreurt dat ze de biografie niet wil schrijven. In een laatste poging moedigt hij haar tevergeefs aan om dan toch in ieder geval dat essay te schrijven.⁹

Waarom voelde Renate zich zo ‘aangetrokken door [Van Bruggens] werk’? Ik denk in eerste instantie omdat in haar romans het joodse gezinsleven wordt beschreven, zoals Renate het had kunnen beleven. Waarschijnlijk had ze nostalgische verlangens naar de banaliteit van dat bestaan: absoluut niet ideaal, maar wel saai genoeg om te overleven. Carry’s geliefde Frans Coenen zegt dit over haar roman *De verlatene*: ‘Wat men er in waardeert en wat tenslotte het werk sympathiek maakt, is de levendige, zelfs hartstochtelijke herinnering aan het Jodendom en den weemoed om zijn verval.’¹⁰

Die identificatie werd in tweede instantie beklonken door een legio aan overkomsten tussen hun beider levens. Beiden waren getraumatiseerd doordat een naaste was vermoord uit Jodenhaat. Carry’s broer Jacob Israël de Haan, onder meer schrijver, jurist en correspondent voor het *Algemeen Handelsblad* in Palestina, werd doodgeschoten door de Hagana, een zionistische paramilitaire organisatie; Renates vader werd door de nazi’s gearresteerd en vermoord in Auschwitz.

Beiden wisten dat ze het niet van hun uiterlijk moesten hebben. Ze hadden kortgeknipt krulhaar, droegen korte rokjes, rookten als schoorstenen, waren strijdvaardig, ad rem, geestig, analytisch,¹¹ ‘hyper-individualistisch en teamwork lag hen niet’.¹² Beiden waren ze jong gescheiden (toen ze die Belgische biografie las, was Renate verwickeld in

haar tweede echtscheiding), jong hertrouwd en regelmatig verliefd op andere mannen.

Beiden vertaalden, Carry vooral literair werk uit het Frans, Renate vooral Amerikaanse non-fictie met een overwegend depressief toekomstperspectief. Beiden bewonderden Colette – Carry voelde zich zelfs de Colette van Nederland. (Alle drie waren dol op katten.) Beiden slikten een leven lang slaapmiddelen. Renate kreeg broom voorgeschreven tijdens de oorlog en raakte daar al als jong kind aan verslaafd.

Verder volgden ze allebei hun eerste echtgenoot naar de tropen, Carry naar India en Indonesië, Renate naar Jamaica en Curaçao. Beiden schreven al volop in hun respectievelijke tropen. Carry voor het *Weekblad voor Indië*, *Groot Nederland*, *De Nederlandse Spectator*, *Elsevier*, *de Deli Courant* en *Sumatra Post*, Renate vooral voor de Nederlandse markt: *Het Parool*, *Tirade*, *Vrij Nederland* en *Hollands Weekblad*.¹³

Beiden hielden als regel hun mond niet, ook niet tussen de keerkringen, waar het nog minder gebruikelijk was dat vrouwen zich bemoeiden met het openbare leven. In Indië ging Carry uitleggen wat ‘nièt nobel, nièt recht, nièt wenselijk was’.¹⁴ Renate had op Jamaica ‘opruierige plannen’:

Ik wil met de minister van onderwijs of zo’n soort vent gaan praten over de idiote geschiedenisboekjes die schoolkinderen hier moeten lezen en waarom ze over hun voorouderen niets anders lezen dan dat ze eerst barbaren, toen slaven waren terwijl alle helden Engelse generaals zijn! Niemand weet hier iets van Afrika of interesseert zich er voor en niemand vindt het fijn om mooi zwart of bruin te zijn. Negerz zouden van de Israëli veel kunnen leren en ik zal daar eens in een plaatselijk blad een stuk over schrijven.¹⁵

Beiden schreven onder pseudoniemen (Carry als May of Justine Abbing, Renate als Tamar) op de vrouwenpagina’s van hun respectievelijke bladen. Die van Carry heette ‘Iets voor onze dames’, die van Renate in

Vrij Nederland heette ‘Voornamelijk de vrouw’. Beiden vonden het idee achter een vrouwenpagina belachelijk: ‘Ik ken geen krant die er een mannenpagina op na houdt. Dat is overbodig omdat man-zijn nu een maal het gewone is, onze norm en ons punt van uitgang, terwijl vrouwelijk is wat daar van afwijkt: met mes en vork eten is niet vrouwelijk, met draad en naald omgaan wel.’¹⁶

Beiden waren ‘veel te geëmancipeerd om feminist te zijn’,¹⁷ maar waar Renate trots is dat mannen na het lezen van de Vrouwenpagina soms hun abonnement opzegden, zegt Carry: ‘Ik vlei mij, dat het geschrijf ook mannen niet geheel ongenietbaar was’.¹⁸

Beiden hadden een rabiate hekel aan welke collectiviteitsgedachte dan ook.¹⁹ In de kibboets werd Renate bijna krankzinnig en haar afkeer van school is beroemd. Carry haatte school zonder reserves, maar ging later wel voor de klas staan, in die tijd ‘het hoogst haalbare voor een meisje van haar stand’.²⁰ (Nou, daar sta je dan.) Niet onbelangrijk: beiden maakten gehakt van het literatuuronderwijs in Nederland.

Carry leefde in een maatschappij waar het antisemitisme opkwam, maar ze kon nog wel – ondanks pesterijen en denigrerende opmerkingen, zelfs van leraren – haar leven leiden. Ze voelde zich als Jodin vrij om het antizionisme aan te hangen en kende niet de intrinsieke angsten en trauma’s van Renate, wier vader voor haar ogen was weggehaald. De Joodse schrijver Herman Heijermans werd in 1905 door Carry uitgemaakt voor Jodenhater, de Britse journalist en zionist Israël Cohen verwijt haar in 1914²¹ hetzelfde. Toen Renates *Jood in Arabië, Goi in Israël* verscheen in 1967, werd het boek haar vooral door Joodse Nederlanders verschrikkelijk kwalijk genomen: ‘Oh God, ik was een vijand van Israël,’ vertelde ze in 1984 in *De Groene Amsterdammer*. ‘Een zelfhatende jodin.’²²

Carry was klinisch depressief en werd jarenlang opgenomen, Renate kon haar tweede echtscheiding aanvankelijk niet aan maar was, schrijft ze, te beleefd om écht gek te worden. Wel smeekte ze om opname. Renate was bang dat ze zelfmoord zou plegen. Carry is, al dan niet doelbe-

wust, overleden aan slaapmiddelen. Beiden hadden contact met een broer Ter Braak, Carry met Menno, Renate met Wim.

In 1978 schrijft Renate over Carry van Bruggen dat haar opvatting over het feminisme ‘haar zo uit het hart gegrepen is’.²³ Een stuk van Martin van Amerongen,²⁴ waarin hij citeert uit *Een coquette vrouw* (1915), is daartoe de aanleiding geweest:

‘Vrouwenkiesrecht,’ hoonde Ina, ‘verbeterde vrouwenkleding, ik wil er werkelijk geen kwaad van zeggen, het is heel nuttig en sympathiek en alles wat je maar wilt en je hoeft niet eens te erkennen, dat er heel veel vrouwen aan “doen” door een akelig soort van ambitie, omdat het immers voor massa’s vrouwen de eenige kans is, zich met een bitter klein beetje geest en talent te onderscheiden en iets meer dan haar mans vrouw te zijn – en ik beweer ook helemaal niet dat ik er daarom niet aan “doe” – ofschoon al die uitgestreken voortreffelijkheid al bijzonder slecht op mijn zenuwen werkt – ik beweer eenvoudig dat het mij niet aantrekt, dat ik er mij niet warm voor kan maken, dat ik er misschien te ouderwetsch voor ben – ik voel me op een vergadering van vrouwenkiesrecht-dames precies even goed thuis als op een theekransje van Hare Majesteit de Koningin.’²⁵

Renate wil *Een coquette vrouw* graag lezen, maar – en dat klinkt heiden ten dage onwettelijk – ze kan het nergens kopen. Noodgedwongen vraagt ze haar lezers haar uit de brand te helpen: wil iemand het aan haar zenden of aan haar verkopen?²⁶ Van vijf kanten krijgt ze het boek aangeboden:

(Voor de feministen onder u: vier van mannen, één van een vrouw, wat jullie nog mee zal vallen want ten eerste denken jullie dat vrouwen geen boeken lezen, wat jullie eerst omstandig excuseren en vervolgens tot een deugd verheffen, maar laat ik ophouden, en ten

tweede dat vrouwen allemaal een hekel aan mij hebben, wat dan de verklaring zou zijn voor mijn gebrek aan sympathie voor het feminisme.) Ik was daar natuurlijk zeer verguld mee en dacht meteen: als het zo doorgaat vraag ik nog eens om een echtgenoot, maar dat kan toch nog wel even duren en dan vertel ik u alles.²⁷

Het boek bevestigt voor Renate in 1978 'de verwantschap' die ze al aanvoelde in 1963: 'Wat is dat toch een aangename verrassing voor mij dat Carry van Bruggen over zoveel zaken net zo dacht als ik en dat ook op verwante wijze uitdrukte! (...) (Naar mijn gevoel is er gewoon geen andere vrouw in de Nederlandse Literatuur.)'²⁸ Ze sluit deze brief, aan Sjoerd van Faassen, hoofd collecties van het Letterkundig Museum, af met het verzoek of ze via hem de correspondentie tussen Carry en haar geliefde Frans Coenen kan bestellen. Die was in 1970 verschenen als speciale publicatie van het museum, acht jaar geleden.

Eigenlijk zou ik hier de link willen leggen naar Renates eigen correspondentie met Simon Carmiggelt in *Mijn beter ik*,²⁹ maar dat zou niet kloppen. Ze wilde overduidelijk dat die werd gepubliceerd. Alle kaarten van Simon heeft ze kort voor ze stierf op volgorde in plastic hoesjes in multomappen geordend, terwijl ik denk dat Carry zeker niet alles in werking heeft gesteld om haar brieven aan Frans in de openbaarheid te krijgen. Sterker nog, Carry had de manische neiging om zo veel mogelijk manuscripten te verbranden. Dus dit deel van de vergelijking gaat mank.

Verder valt op dat zowel Frans als Simon in de eerste periode van de diepe vriendschap de handrem erop moesten zetten vanwege hun respectievelijke echtgenotes. Opmerkelijk is dat het bakvisgedrag van Carry Renate helemaal vreemd was: Simon was de bakvis in hun relatie – soms tot haar ergernis.

Jan Fontijn en Diny Schouten publiceren, ook in 1978, een speciaal nummer over Carry van Bruggen voor *De Engelbewaarder*. Het num-

mer is in álles een biografie, en een steengoede volgens Renate: ‘Carry van Bruggen (...) haar stukjes horen, blijkens het mooie boekje dat *De Engelbewaarder* over haar uitgaf (veel beter en informatiever dan de nieuwe biografie ‘Van alles het middelpunt’ die Ruth Wolf³⁰ over haar schreef) tot het leesbaarste en levendigste dat ze schreef.³¹

Renate reageert verder niet inhoudelijk als *Carry van Bruggen* van Fontijn en Schouten verschijnt. Ze zit dan net in het oog van de mediastorm rond haar bestseller over haar tweede echtscheiding, *Niets te verliezen en toch bang*.³² Als je deze samenvatting leest dan is het evident waarom Renate nauwelijks dieper op het boek kan ingaan:

Terwijl ze in scheiding lag, schreef Carry van Bruggen *Een coquette vrouw*. Het boek wordt daarom vaak gezien als scheldkanonnade op haar ex. Maar dat klopt niet, want de strijd die ze verbeeldt tussen hart en hoofd stijgt ver boven het particuliere uit. (...) Een roman die veel meer is dan slechts een verslag van het huwelijk van Carry met Kees van Bruggen. Een roman over de strijd tussen trouw blijven aan jezelf of trouw blijven aan de ander, over existentiële vragen en over denkende vrouwen aan het begin van de vorige eeuw.³³

Dit kan probleemloos gaan over *Niets te verliezen en toch bang*. Als Renate *Een coquette vrouw* had gelezen voor *Niets te verliezen* te schrijven, dan weet ik niet zeker of ze wel zo eerlijk zou hebben geschreven dat ze knettergek werd van verdriet, dat had Carry immers al gedaan.

In 1987, tien jaar later, citeert ze Carry uitvoerig:

‘Denkt u een vrouw, die in haar werk van een zeker vermogen om voet-bij-stuk te houden, een zeker verlangen naar samenhang en grondigheid heeft blijk gegeven, die er daarbij in geslaagd is, zich het etiket “echt-vrouwelijk” van het lijf te houden – wat niet zo heel licht lukt, daar immers op zijn tijd letterlijk alles wat een vrouw doet, ook al doen het om haar heen een paar dozijn mannen gelijktijdig, “echt-

vrouwelijk” heet – en die het, ten slotte, in de een of andere richting zo ver heeft gebracht, dat het niet meer voegt, haar te negeren –, wat zegt de man?

De man zegt niet: Kijk, die vrouwen kunnen toch wel wat!

De man zegt, met die onvolprezen, kinderlijke argeloosheid, die zijn aangeboren, bijzondere charme is: Die vrouw heeft een Man-nelijk Intellect.

M.a.w.: Die vrouw is (bijna) net zo knap als Wij.

Is het niet verrukkelijk? Men pleegt wel in het algemeen de partij niet te laten oordelen in haar eigen zaak, men zegt dan ook wel dat een hongerlijder niet over communisme kan oordelen, omdat hij er te Veel bij betrokken is (schoon men omgekeerd een Jood wel eens verbiedt over nationalisme te oordelen, omdat hij er te weinig bij betrokken is!) maar hoe dit zij en hoe dit zit, de Man-als-zodanig is “ex officio” bevoegd en gerechtigd om uitspraak te doen over Zijne en de vrouwelijke intelligentie, die, in de gunstigste gevallen, niet iets bewijst ten gunste van de vrouw, maar eenvoudig de Zijne nabijkomt, door een wonderlijke gril der Natuur.’

Waarna Renate analyseert:

Wat Carry van Bruggen in 1924, toen ze dit schreef, nog niet kon weten is dat het tegenwoordig vrouwen zijn die zo praten. Feministen vinden dat elke vrouw die haar eigen gang gaat en voet-bij-stuk houdt ‘eigenlijk een man’ is. Is dat dan geen vooruitgang? Nee, het is een vooruitgang dat mannen het niet meer zeggen c.q. niet meer durven zeggen, maar het is heel erg dat vrouwen nu aan dezelfde flauwe kul meedoen. Het is voor hen de enige manier om hun jammerklacht over de onderdrukte vrouw in stand te houden, ze schrijven de vele vrouwen die in hun geslacht geen reden zagen om op te houden met dat waarvoor ze talent hebben, gewoon af.

Dat citaat van C.v.B. was lang, maar ze is nu eenmaal zo leesbaar

gebleven. Zagen de feministen in haar een bewijs ten gunste van de vrouw? Welnee, ze negeerden haar en Carry van Bruggen stak de draak met ze. Ze spotte met hun dameskransjes en hun 'ethische opheffing', ze verwachtte geen 'duurzame vrede' van het vrouwenkiesrecht. Nu vrouwen overal, behalve in Zwitserland, het kiesrecht hebben, kun je haar alleen gelijk geven. Maar misschien barst de duurzame vrede wel uit als de Zwitserse vrouw haar kiesrecht krijgt. Overigens had C.v.B. niet de vrouwen tegen, alleen de feministen. Vrouwen lazen haar, hielden van haar, Menno ter Braak werd door haar naam tot de titel *Carnaval der Burgers* geïnspireerd, maar feministen en masculinisten waren tegen haar, zoals vrome joden en antisemieten tegen haar waren. Ze deed niet mee aan de geijkte tweedeling van de wereld.³⁴

Een Rubinsteinlezer herkent meer uit haar werk in *Een coquette vrouw*. Zo denkt de protagonist Ina dat de slavernij is afgeschaft dankzij de publicatie van *De negerhut van Oom Tom* van Harriet Beecher Stowe. In 1978, dus in het jaar dat Renate *Een coquette vrouw* leest, schrijft ze: 'ik heb altijd gedacht dat de slavernij werd opgeheven omdat de regering *De hut van Oom Tom* had gelezen.'³⁵ Wie weet leerde Renate van Carry dat het ietsjes anders zat? Verder vind ik de typische Van Bruggen-referenties in het werk van Rubinstein pas na 1978, nadat ze de correspondentie met Coenen en *Carry van Bruggen* had gelezen. Eerder gelezen romans lijken het werk van Renate niet te hebben beïnvloed.

Ik weet niet of ik de overeenkomsten tussen Carry en Renate mag laten culmineren in hun afkeer van masculinisme en feminisme, omdat je Renate niet dodelijker vermoed kon krijgen:

Eigenlijk wil ik een ander stuk over het feminisme schrijven, bedacht ik nadat ik een lang stuk erover geschreven had. Want de argumenten tegen een voorkeursbehandeling van vrouwen verveelden me bijna net zo als de argumenten er voor. Dus ga ik dat stuk niet ook

nog tikken, als het mij al verveelt, hoezeer moet het dan niet mijn ideale lezer (lezeres) vervelen? (...)

Uitgeput en teleurgesteld zette ik de televisie aan en hoorde een interview met Elisabeth Schwarzkopf. Na eventjes werd dat afgebroken door 'Even Geduld', de ondertitels, zeiden ze, waren niet goed. Dus, na dat geduld, begonnen ze overnieuw. De zangeres vertelde dat jonge zangeressen vaak te kampen hadden met de verkeerde dirigenten, ze moesten zich ontwikkelen 'in spite of' hun dirigenten. Ze herhaalde dat wel vier keer, beklemtoonde zelfs dat 'spite' en vond het Engels veelzeggend. Maar hoe vaak ze het ook herhaalde, de ondertitelaars vertaalden 'dank zij' en bleven 'dank zij' vertalen. Dank zij dirigenten ontwikkelen zangeressen zich, kon je lezen, terwijl je het omgekeerde hoorde. Zo houdt de televisie het volk dom.

Maar, hoewel ik het onderwerp dus nog een week oversla, vroeg ik mij toch af: heeft iemand ooit van Elisabeth S. gezegd dat ze net zo goed zong als een man? Of dat ze beter zong dan een man? Heeft iemand ooit van Annie M.G. Schmidt gezegd dat ze net zo goed schreef als een man? Of dat ze beter schreef dan een man? Nee één en nee twee. Waarom werd het dan wel over Carry van Bruggen gezegd (door mannen) en tegen mij (door vrouwen)? Waarom moet ik op zulke idiote complimenten of verwijten een antwoord verzinnen?³⁶

In 1989 laat Renate zich iets ontvallen over de Van Bruggen-biografie van de Belgische ex-non:

[Ik] herinner me een biografie van Carry van Bruggen door een Belgische ex-non, genaamd Jacobs, pardon dr. Jacobs, wier professor haar dat onderwerp voor een proefschrift opgegeven moet hebben – zelf had ze er geen affiniteit mee. Een onderwerp van literatuurstudie kan zich zijn biograaf niet uitzoeken, vooral niet als hij of zij dood is.³⁷

Het proefschrift van die Belgische ex-non was voor Renate gewoon een excuus om Van Oorschot in z'n sop gaar te laten koken. Dat is jammer als je ziet hoe verheugd ze was met de publicatie van *De Engelbewaarder* en hoeveel moeite ze zou doen om de brieven tussen Carry en Frans Coenen te bemachtigen. Ze had vast spijt dat ze van haar grote inspiratie niet de biografie had geschreven.

Carry stierf in 1932. In haar boek *De vergelding* beschreef ze de zelfmoord van een personage: 'Niet omdat ze dood wou zijn, maar omdat ze leven wou en niet kon leven.'³⁸ Als Renate 'goed' had kunnen leven, zou ze in 1990 geen euthanasie hebben gepleegd.

Ik moest hard lachen om een zin in de brief van Sjoerd van Faassen aan Renate, waarin hij antwoord gaf op haar verzoek om de correspondentie tussen Carry en Frans te bestellen: 'Uw opmerking dat er naar uw gevoel geen andere vrouw in de Nederlandse literatuur is, schreef ik bij eerste lezing toe aan een charmante monomanie maar moet ik bij nader inzien toch beamen.'³⁹

NOTEN

- 1 'Aanmerkingen', Renate Rubinstein, *Vrij Nederland*, 1 maart 1969.
- 2 Brief van Renate Rubinstein aan Geert van Oorschot, 23 juni 1963. Archief KB GAvo/Rubinstein.
- 3 Brief van Geert van Oorschot aan Renate Rubinstein, 24 juni 1963. Archief KB GAvo/Rubinstein.
- 4 M.A. Jacobs, *Carry van Bruggen. Haar leven en literair werk* (Gent 1962, proefschrift).
- 5 Brief van Renate Rubinstein aan Geert van Oorschot, 25 april 1965. Archief KB GAvo/Rubinstein.
- 6 Brief van Renate Rubinstein aan Karel van het Reve, 15 mei 1969.
- 7 Brief van Geert van Oorschot aan Renate Rubinstein, 7 augustus 1974. Archief KB GAvo/Rubinstein.

- 8 Brief van Renate Rubinstein aan Geert van Oorschot, 12 augustus 1974. Archief KB GAvo/Rubinstein.
- 9 Brief van Geert van Oorschot aan Renate Rubinstein, 26 augustus 1974. Archief KB GAvo/Rubinstein.
- 10 Frans Coenen, *De Amsterdammer*, *Weekblad voor Nederland*, 06 november 1910.
- 11 Vrij geciteerd uit het *In Memoriam* van mevrouw J.A. Waldorp-van der Togt in *Carry van Bruggen*, Jan Fontijn en Diny Schouten, *De Engelbewaarder*, p. 44.
- 12 Vrij geciteerd uit Annie Salomons in *Carry van Bruggen*, Jan Fontijn en Diny Schouten, *De Engelbewaarder*, p. 129.
- 13 Brief van Renate Rubinstein aan Gerda Rubinstein, 22 maart 1959. '(...) ik moet schrijven voor *Parool*, *VN*, *Tirade* en het *Hollands Weekblad* (een nieuw blad wat mij als vaste medewerker beschouwd buiten mij om)'. Archief KB 335/NUIS.
- 14 *In Memoriam* van mevrouw J.A. Waldorp-van der Togt in *Carry van Bruggen*, Jan Fontijn en Diny Schouten, *De Engelbewaarder*, p. 44.
- 15 Brief van Renate Rubinstein aan Gerda Rubinstein, 15 februari 1959. Archief KB 335/NUIS.
- 16 'Intree', Renate Rubinstein, *Vrij Nederland*, 9 september 1961.
- 17 Interview, 'Renate Rubinstein over schoonheid' door Merel Laseur en Paul Huf, *NRC Handelsblad*, 20 juni, 1981.
- 18 Jan Fontijn en Diny Schouten, *De Engelbewaarder*, p. 90.
- 19 'Maar voor de propaganda van politiestaten ben ik altijd – ik geloofde ook die van Noord-Vietnam niet – nogal allergisch geweest. Vaak werd dit geweten aan de Tweede Wereldoorlog (alsof dat het ongeldig maakte), maar Carry van Bruggen had het lang voor die oorlog al net zo.' 'Fellow travellers', Renate Rubinstein, *Vrij Nederland*, 14 januari 1989.
- 20 Fontijn en Schouten, *De Engelbewaarder*, p. 68.
- 21 Fontijn en Schouten, *De Engelbewaarder*, p. 53.
- 22 Paul Scheffer in het interview 'Renate Rubinstein over solidariteit en vrijheid', *De Groene Amsterdammer*, 17 oktober 1984.
- 23 'Chrysallis', Renate Rubinstein, *Vrij Nederland*, 30 september 1978.
- 24 Martin van Amerongen, *Vrij Nederland*, 12 augustus 1978.

- 25 *Een coquette vrouw* geciteerd door Renate Rubinstein, *Vrij Nederland*, 30 september 1978.
- 26 'Levende schrijvers', Renate Rubinstein, *Vrij Nederland*, 9 september 1978.
- 27 'Twee vragen', Renate Rubinstein, *Vrij Nederland*, 25 november 1978.
- 28 Brief van Renate Rubinstein aan Sjoerd van Faassen, oktober 1978. Archief KB S.A.J van Faassen [NG].
- 29 Renate Rubinstein, *Mijn beter ik. Herinneringen aan Simon Carmiggelt* (Meulenhoff, 1991).
- 30 Ruth Wolf, *Van alles het middelpunt. Over leven en werk van Carry van Bruggen* (Querido, 1980).
- 31 'Dissident in Nederland', Renate Rubinstein, *Vrij Nederland*, 24 januari 1981.
- 32 Renate Rubinstein, *Niets te verliezen en toch bang* (Meulenhoff, 1978).
- 33 'Hart en hoofd strijden met elkaar bij Carry van Bruggen', Sophie Tak, *Trouw*, 8 september 2006.
- 34 'Voet bij stuk z', Renate Rubinstein, *Vrij Nederland*, 10 oktober 1987.
- 35 'Adviezen', Renate Rubinstein, *Niets te verliezen en toch bang*, 1978.
- 36 'Geen feminisme', Renate Rubinstein, *Vrij Nederland*, 26 september 1987.
- 37 'Het al te persoonlijke genre', Renate Rubinstein, *Vrij Nederland*, 21 januari 1989.
- 38 Carry van Bruggen (psd. Justine Abbing), *De vergelding* (Jacob van Kampen, 1923), p. 95.
- 39 Brief van Sjoerd van Faassen aan Renate Rubinstein, 4 oktober 1978. Archief KB S.A.J van Faassen [NG].

lees het nieuwe nummer

Emma van Hooff

op een dag valt een lach mijn gezicht aan
met de zekerheid van een intentieverklaring
het is dezelfde dag waarop iedereen tegelijk
de steunkousen van de toekomst optrekt
geen wonder dat ze niet zelfstandig op kon staan
maar daar staat ze op een dag zijn de museums
de straat en de straat de museums op een dag
leer ik mijn gedachtes van kwik te zijn zodat ze
smelten bij kamertemperatuur dan loop ik zomaar
bij je binnen en kijk ik over een rand eindelijk
kijk ik over een rand en blijkt het daar allemaal
veel gezelliger waar was ik al die tijd mee bezig
op een dag verklaar ik de nacht oranje let maar op
dan zwengel ik een vrolijk ritme aan zo opzichtig
dat iedereen de hendel ziet zitten en er op elk gewenst
moment zelf aan kan gaan hangen ja op een dag ja
ga ik op mijn hoofd staan en besef ik dat een berg
een uitgestoken tong is naar de hemel op een dag
zie ik mezelf op die berg staan steunend van het ene
op het andere been en noem ik me popelend

wat: het landschap vertrouwen
hoe: de haai vergeten
drijft al jaren dood in z'n aquarium
kleurt het water prachtig groen
alsof hij ergens een goed antwoord op gaf

je hebt hier vragen over
maar die kunnen wachten
denk het vliesje van je hersens
tot bal en schop jezelf door de straten

het vermogen kiezelstenen
tot tegels plat te slaan
de leidingen daaronder
tot zee
drijft al jaren dood in de buizen onder je terras
zie haar ongecontroleerde golven maken
alsof ze voor het eerst de wei in mag

ach
stik in je landschap

twee manieren:
wees onverschillig
bij alles wat langs je heen gaat
zoals je keel dat al jaren doet
of
werp de scherpe eindjes van je zinnen
naar de sluipende leegte achter je
kijken of je haar omtrek vast kunt nagelen

hoi goeie ouwe
vierde muur van me
en hoi zinnen
die ik omdraaide
als dode beesten
op een grillplaat
steeds maar weer
omdraaide kijk
deze kant
ook dood
hoi verbrande stukjes
die ik naar jullie
toe wil brengen
maar verbrande stukjes
zijn serieuze stukjes
die ziektes opwekken
hoi ziektes groot en
duur hoi eerste
dode zin op volgende
dode zin hoi goeie ouwe
vierde muur van me
ik loop even van je weg
om je te beoordelen
hoi afstand hoi smeulend feestje
wat ben jij groot geworden
hoi verrassend lange tijd
die ik in de wangen knijp
en omdraai
steeds maar weer omdraai
om het einde te vinden
dat er natuurlijk niet is

omdat ik wil laten zien hoe een gelukkig hoofd eruitziet
moet nu iemand op het grasveld gaan liggen
wat mij betreft mag deze persoon later zeggen dat het
een spijkerbed was zodat hij of zij er een heldhaftig
verhaal aan overhoudt als er maar iemand op het gras ligt
en kijkt naar het bloeien van de magnolia en zegt die blaadjes
net waren het nog gebalde vuisten en nu gespreide handen
iets over vergeving of zo
nu zou je willen schreeuwen DIE BLAADJES VALLEN STRAKS
AMBITIELOOS VERKLEURD OP DE GROND NET ALS JE OGEN
maar nee niets van dat alles een gelukkig hoofd
is een kerk na de beeldenstorm
ieder zorgvuldig opgehangen doek verbrand door de hitte
al het glas in lood het buitenverblijf in gesprongen op zoek
naar publiek en zo hoort het
wie verlangt naar wat ruimte ziet deze opsmuk is brandbaar
en dit is het tijdperk van zitten dus zit
zie hoe het opstijgt richting hemel
waar je nu naar kunt gluren zonder pijn in je nek
dagenlang zal je naar de hemel gluren liggend
op het gras nu je weet dat naar de hemel gluren
in de hemel niet kan de hemel heeft een zeldzaam laag plafond
de akoestiek is koppijn bij ieder zuchtje
en er is zo ontzettend veel licht
dat je alleen maar naar het rood
van je oogleden kunt kijken
waar je in wil zwemmen
als het blauw was geweest

lees het nieuwe nummer

Auteurs in dit nummer

ANNELIES ALEWIJNSE (1961) – Studeerde aan de kunstacademie in Groningen. Werkt graag met bestaand materiaal, zoals knipsels en gevonden voorwerpen. Haar boek *gedompeld in een zee van niet weten, is de volgorde zoekgeraakt, is mijn verhaal open* is net uit – alewijnse.net

EMMA BURNS (1980) – Schrijft en publiceert af en toe, eerder o.m. in *Tirade*, *De Revisor*, *Krakatau* en verzamelbundels. Won twee *Hollands Maandblad*-beurzen: in 2011 een Schrijversbeurs (*poëzie*) en in 2014 een Aanmoedigingsbeurs (*proza/poëzie*).

CHARLOTTE GOULMY (1969) – Studeerde Frans en staat sinds 1997 voor de klas in Deventer. Schrijft regelmatig bijdragen voor *Beroepseer.nl* en is lid van diens Alternatieven-kabinet. Verder schrijft ze een ongeautoriseerde biografie over Renate Rubinstein.

THOMAS HEERMA VAN VOSS (1990) – Publiceerde romans, een verhalenbundel en een essaybundel. Zijn laatste boeken – beide uit 2020 – zijn *Verdwenen boeken* en de roman *Conditie*.

EMMA VAN HOOFF (1997) – Studeert poëzie en toneel aan de Schrijversvakschool in Amsterdam. Publiceerde gedichten in onder meer het *Het Liegend Konijn*, *Kluger Hans*, *Ooteote*, *De Revisor* en *Tijdschrift Terras*. Momenteel werkt ze aan haar debuutbundel bij Atlas Contact.

PHILIP HUFF (1984) – Schrijver en regisseur. Schreef onder meer de romans *Niemand in de stad* (2012) en het essayboek *Het verdriet van anderen* (2015). Ontving de *Hollands Maandblad Schrijversbeurs* 2010-2011 (*proza*). Onlangs verscheen zijn korte film *Bosrandgeluk*. Schrijft ook voor *The New York Review of Books*.

ALEXANDER RINNOOY KAN (1949) – Emeritus hoogleraar UVA. Was onder meer rector magnificus van de Erasmus Universiteit, voorzitter van VNO-NCW en SER, lid van de Raad van Bestuur van ING en Eerste Kamerlid voor D66. In 2018 verscheen *Bordjes duiken*, in 2020 verschijnt *Na de quarantaine* – alexanderrinnooykan.nl

JOHANNES VAN DER SLUIS (1981) – Publiceerde onlangs een tweede dichtbundel: *Ik ben de Verlosser niet* (Lebowski). Winnaar Hollands Maandblad Schrijversbeurs 2020 (*poëzie*).

LODEWIJK VERDUIN (1994) – Essayist. Publiceerde o.a. in *De Groene Amsterdammer*, *Tirade* en *De Gids*.

DORIEN DE WIT (1980) – Tekent, schrijft, maakt korte films en ontwerpt (audio)wandelingen. Won de Turing Gedichtenwedstrijd 2016 en de Hollands Maandblad Beurs (*poëzie*) in 2019. Eind februari verschijnt haar poëziedebuut *eindig de dag nooit met een vraag* (De Arbeiderspers) – doriendewit.nl

HOLLANDS Maandblad

Redactie: David Garvelink

Redactieraad: Gerard van Emmerik, Beatrijs Ritsema, Mark Boog en Merijn de Boer

Vormgeving: Steven Boland

Correctie: Stefanie Liebreks

Copyright: Auteursrecht voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door subsidie van het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds, thans Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Redactiesecretariaat: Hollands Maandblad • Postbus 59.752 • 1040 LG Amsterdam •
Tel. 020-6175955 • info@hollandsmaandblad.nl (niet voor kopij)

Ingezonden bijdragen worden niet retour gezonden, u krijgt antwoord per e-mail.

Uitgever: Stichting Hollands Maandblad, p/a Bilderdijkkade 63-b • 1053 VJ Amsterdam

Abonnementen: 12 nummers per kalenderjaar, prijs per jaargang € 89,50 •

Proefabonnement (3 nummers) € 24,50 Abonnementen die niet één maand voor afloop van de abonnementsperiode zijn opgezegd, worden automatisch verlengd

Opgave: S.P. Abonneeservice • Postbus 105 • 2400 AC Alphen aan den Rijn.

Telefoon tijdens werkdagen van 9.00-17.00 uur: 088-1102052.

Een acceptgiro voor betaling volgt

Losse nummers: € 7,50 • dubbelnummers € 9,90 • Verkrijgbaar bij de boekhandel of door bestelling via www.hollandsmaandblad.nl dan wel per mail: HollandsMaandblad@spabonneservice.nl